

Rolul literaturii de specialitate, presei de profil și al receptării curentelor europene de pedagogie în evoluția școlilor pedagogice românești din Transilvania (1867 - 1918)

Dr. NICOLAE FOLA
ALIN MARIUS MIHĂILESCU
Colegiul Tehnic Târnăveni

Abstract

The Role of the Specialty Literature, the Profile Press and the Reception of the European Pedagogic Trends in the Evolution of the Romanian Pedagogic Schools in Transylvania (1867-1918)

The concerns to improve the curriculum and to integrate the innovation in the area of psychology, pedagogy and other different subjects including the improvement of the strategies and of the methods of teaching were features of the education from 1867 - 1918.

Another aspect refers to the contradictory influences of the Hungarian legislation in this domain (those from 1868, were liberal as form) but their application was declarative, after the death of the "dualism's parents" and, from 1879 the conservative tendency was clear.

This tendency was due to the politics lead by the different governs of "homogenization" of Hungarian nations and to the school financing and to the surveillance of the confessional schools, all these amplified the national sensibility, not only for Romanians, but for the Germans.

The secularization of the education was done relatively slowly and partially due to the traditional Hungarian Church resistance, where as the No-Hungarians Churches, naturally, endeavored to preserve their autonomy.

Keywords: *curriculum, pedagogical innovation, modernization, professional training and improvement.*

Preocupările privind înființarea, respectiv optimizarea activității școlilor primare („poporale”), în funcție de un cadru legislativ european se situează în Transilvania în anii absolutismului luminat austriac (Legea *Allgemeine für die deutsche Normal Haupt und Trivial Schulen* din anul 1744 și o lege cu același nume din anul 1774). Ultima prevedea folosirea limbii germane în instruire și modernizarea educației pentru școlile triviale, majore, principale și normale, fiind inițiată de piaristul Ignaz Felbinger. Din anul 1781, în școlile Transilvaniei se aplica *Norma Regia*, reglementare aparținând altui cărturar piarist, Grazian Marx, prevăzându-se ca instruirea fiecărei „națiuni” să se facă în limba maternă, învățământul primar fiind unic și egal pentru toți cetățenii,

indiferent de religie și de starea socială. Încă din anul 1759, o dispoziție imperială urmărea reglementarea învățământului săsesc și menționa asigurarea drepturilor de retribuție ale învățătorilor. O altă dispoziție din anul 1777 stipula frecventarea regulată a școlilor primare până la vârsta de 12 ani, în timpul iernii, iar până la 20 de ani/respectiv până la căsătorie, frecventarea în zilele de duminică și sărbători a școlilor de repetiție.

Episcopul unit, Ioan Bob, venea în 1785 și în 1789 cu propuneri către responsabilii de resort ai Guberniului Transilvaniei, pentru organizarea instruirii și salarizării învățătorilor, nu numai prin colaborarea enoriașilor greco-catolici cu cei ortodocși (unde erau comunități mai sărace), dar și prin contribuții ale domnilor de pământ. A propus înființarea Gimnaziului din Năsăud, dar și a școlilor primare din Hațeg, Făgăraș și Solnocul de Mijloc. Același prelat solicita în anul 1810 sprijinul autorităților (din Fondul școlilor normale) pentru a se înființa în comunitățile mai mari „școli triviale principale.” Se cunosc eforturile directorilor școlari români de a dezvolta școli normale, în paralel cu tipărirea de manuale și lucrări didactice și metodice (inițial tipărite la Viena și mai ales la Buda, iar din anul 1787 și în Transilvania). Semnificativ este faptul că, din anul școlar 1795-1796, în Școala principală din Târgu-Mureș, debutează studierea psiho-pedagogică a elevilor. Școala primară cu limba de predare română funcționează în Târgu-Mureș din anul 1782, iar la Sighișoara și Gherla din anul 1805.¹

În anul 1816, un rescript imperial, dar și circularele episcopale revin asupra obligațiilor de ridicare și întreținere a școlilor rurale încadrate cu cantori și dascăli și salarizarea acestora. În februarie 1803, Radu Tempea deschidea la Brașov un curs de pregătire pentru preoți, dascăli și cântăreți, iar un decret guvernamental din ianuarie 1809 preciza pentru învățători obligativitatea participării la cursuri de pregătire de 6 luni; în mai 1837, pentru zona Năsăudului, Ioan Marian iniția un curs pedagogic de 6 luni. În anii 1838 și 1840, episcopii Moga și Lemeni susțineau ca necesară participarea la întreținerea școlilor și a domnilor de pământ. Guberniul Transilvaniei obiectează ca acest lucru să implice și introducerea limbii maghiare ca limbă de predare, alături de limba maternă. Cercetări contemporane arată că în Transilvania, în preajma revoluției, aproape 60% din parohiile românești nu aveau școli proprii, adică peste jumătate din parohiile existente și doar o treime

¹ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 21-82; pentru episcopul Ioan Bob, la L. Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, Editura Enciclopedică, 1986, p. 289.

din cele unite dispuneau de școli. În anul 1845 se introducea normativul austriac *Systema Scholarum*, care, în linii mari, s-a aplicat până la introducerea legilor maghiare din anul 1868.²

S-a remarcat faptul că, prin conținutul învățământului, prin activitatea profesorilor și elevilor, școlile au fost pârgșii importante în procesul de iluminare, în ridicarea culturală și a nivelului de civilizație al oamenilor. Este cazul (prin excelență - n.n.) al școlilor blăjene, care, prin funcțiile îndeplinite - propedeutică, profesională și ideologică - au slujit idealurile românilor transilvăneni și revendicările lor politice și culturale,³ lucru valabil și pentru alte institute de învățământ ale timpului.

Trecerea la „a doua modernitate” este marcată de legea școlară *Entwurf der Organisationen...*, publicată încă din anul 1849 de ministrul Thunn-Hohenstein (definitivată în anul 1854), lege care, deși se referă la licee și școli reale, respectiv la cursurile pregătitoare intrării în facultate, indirect se adresează și învățământului primar, datorită prevederilor de îmbunătățire a activității școlilor medii⁴ (respectiv a pregătirii institutorilor și a cadrelor care îi învățau, efectiv, pe aceștia - n.n.). Pentru românii transilvăneni, problema școlilor preparandiale (pedagogice) a constituit un punct nevralgic în educație, mai ales când s-au aplicat de guvernanți politicile lingvistice și principiul „omogenizării” (maghiarizării de fapt), pentru dorita națiune „unitară,” fapt care, pentru nemaghiari, s-a tradus în condiționarea multiplă a finanțării școlilor și intensificarea controlării lor, deși școlile confesionale se susțineau din fondurile proprii, chiar dacă la un nivel mai modest.

În noiembrie 1849 se deschid preparandiile din Năsăud și Orlat, iar circulara guvernatorului Transilvaniei, Wohlgemuth, reclama, într-un fel, necesitatea dezvoltării lor. Episcopul unit Alexandru Sterca Șuluțiu, conform dispoziției, le-a înființat cu cursuri de numai 6 luni. Cea de la Orlat era desființată în decembrie 1851, astfel dispărea singura școală de acest fel din sudul Transilvaniei. Mai era un motiv, sesizat de contemporani, faptul că era școală interconfesională și, pe lângă lipsa susținerii financiare necesare, se pare că nu avea nici personal corespunzător. În anul 1850 își începe activitatea

---

² M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *op. cit.*, p. 72-83, 123-143; acțiunea episcopilor români, la L. Gyemant, *op. cit.*, p. 293 și 310.

³ Iacob Mârza, *Școala și națiunea (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 205-206.

⁴ Lettner Rainer, *The Reform of Austrian Secondary Education in 1849, L'enseignement des Elites en Europe Centrale (19-20 siècle)*, Cracovia, s.n., 1999, p. 68-70.

Institutul teologico-pedagogic de la Sibiu dar, conform protocoalelor de clasificare, absolvenții lui au dubla calificare numai din anul școlar 1853-1854. În anul 1853, vicarul Ștefan Moldovan, din Hațeg, solicită Episcopiei greco-catolice din Lugoj să aranjeze trimiterea unui valoros om năsăudean al școlii, Petru Anca, iar școala preparandială începe să funcționeze din anul următor, sub conducerea lui Beniamin Densușianu. În ianuarie 1859 își începe activitatea Institutul Pedagogic (național?) Român din Năsăud, fiind transferată Preparandia din Gherla. În anul 1857, un alt institutor de prestigiu, Vasile Petri, este numit învățător la școala trivială din Năsăud; din 1860 până în 1868, este profesor și director al Institutului Pedagogic năsăudean, iar între anii 1871-1875 a fost inspector școlar pe teritoriul fostului regiment grăniceresc. În anul 1863 la Năsăud se înființa Gimnaziul Superior (Liceul fundațional) greco-catolic, iar la Gherla în anul 1866 începe să funcționeze Școala Centrală.⁵

În octombrie 1857, Guvernul Transilvaniei cere autorităților districtuale, cercuale și comunale să-și îndeplinească îndatoririle de îndrumare și control privind școlarizarea și să sancționeze pe cei care rețin copiii, folosindu-i la munci. Funcționau ca inspectori școlari supremi, la greco-catolici inițial Gabriel Dorgo, apoi avocatul dr. Ioan Maior, iar la ortodocși dr. Pavel Vasici, însă autoritățile guberniale dispun numirea de inspectori locali dintre laici, care au în atenție „edificiile școlare,” dar și ridicarea de „școli centrale” comunale. Printr-o dispoziție a Locotenenței Transilvaniei din 1858, se stabilește definitiv susținerea școlilor primare de comunități și culte.⁶

Dr. Ioan Maior, după cum arată documentele referitoare la activitatea lui, se dovedește a fi un funcționar lucid și energic, atașat cauzei învățământului românesc (ca și Dr. P. Vasici). Sesizează lipsurile materiale ale școlilor rurale, dar și insuficienta pregătire a unor învățători (slab retribuți), existența unei fluctuații mari de cadre și sugerează constituirea unui fond bănesc central pentru salarii, care să permită angajarea definitivă de episcopi, fără contribuția comunităților. Recomandă organizarea de colecte, taxe suplimentare pentru serviciile bisericești, sume provenite din amenzi, din donații, donarea obligațiilor marelui împrumut de stat din anul 1854 (la care au fost constrânse satele), pentru a forma un „fond școlastic.”

Propune concentrarea forțelor comunităților mici, pentru ridicarea și întreținerea localurilor, să se aplice instrucțiunile școlare de către preoții-

⁵ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *op. cit.*, p. 153-227; pentru Institutul teologico-pedagogic Sibiu, la Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial teologico-pedagogic „Andreian,”* Sibiu, s.n., 1911, p. 28.

⁶ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *op. cit.*, p. 152-156.

directori și protopopi, pentru a se înlătura umilitoarele contracte anuale între sate și învățători. Concluziile sale au fost adoptate integral de Guvernul Transilvaniei care, în ședința din 7 mai 1864, se adresa în acest sens Ordinariatelor din Blaj, Gherla și Oradea.⁷ Emancipate din iobăgie, în anii liberalismului liberal („*epoca care surâde*” - cum o denuțește Simion Retegan), satele românești au făcut eforturi în acest sens și și-au constituit fonduri proprii.

Legea XXXVIII, votată în Parlamentul Ungariei dualiste în anul 1868, stipula faptul că se puteau înființa școli de către stat, comunitățile locale, persoane particulare și culte, pentru a conduce școlile primare, să elaboreze propriile programe analitice, să numească învățătorii și să le stabilească salariile. Limba de predare în școlile de stat trebuia să fie limba comunității. Dar, indiferent de partidul politic, respectiv coaliția aflată la guvernare, atât școlile primare, cât și cele secundare au fost considerate mijloace de formare a unor cetățeni utili, dar și de promovare a unui patriotism așa cum îl concepeau oficialii Ungariei. După moartea părinților dualismului, dar și a mitropolitului Șaguna (a cărui influență era în scădere), școlile românești erau privite ca piedici în calea consolidării statului.⁸

Fruntașii politici români erau deranjați mult de faptul că, din cele 20 de preparandii publice înființate conform legii din anul 1868, doar 5 funcționau în Transilvania și aveau limba de predare maghiară; numai la Deva a funcționat, până în anul 1873, un curs paralel în limba română. În anul 1869, cu acordul vicarului Mihai Pavel, Preparandia română din Sighet devenea școală de stat. S-au înregistrat imixțiuni și în viața bisericească (tentativa desființării vicariatului Rodnei și prelungirea vacanței Episcopiei de Gherla), după cum nemulțumea și lipsa de reprezentanți români în administrația Solnocului de Mijloc.⁹ În august 1873 se întrunea o comisie de analiză a manualelor școlare, condusă de un consilier imperial și, nu după mult timp, s-a interzis folosirea multora, ca dăunătoare intereselor publice.¹⁰

La sfârșitul deceniului în care s-a inaugurat dualismul, respectiv în anul 1870, în toată Transilvania erau doar 5 preparandii românești. Una dintre ele

---

⁷ S. Retegan, *Politică și educație în epoca liberală austriacă*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, vol. XX, 1990-1991, p. 73-74.

⁸ K. Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională a românilor din Transilvania 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 188-190.

⁹ S. Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Cluj-Napoca, s.n., 1994, p. 20.

¹⁰ M. Bordeianu, P. Vladchovschi, *op. cit.*, p. 218-219.

era cea arhiepiscopială a Blajului, care s-a deschis în anul 1865 (fără local propriu) și prin care, până în anul 1920, au trecut un număr de 3838 cursanți (calificați cu titlu definitiv au fost 1459, iar un număr neprecizat, dar considerabil (n.n.) au funcționat cu titlu provizoriu).¹¹ De fapt, școlile medii românești (ca și ale sașilor, slovacilor, sârbilor), au cunoscut obstrucțiile autorităților, deoarece li s-a refuzat autorizarea de înființare (ca institute profesionale), căutându-se cu insistență „statalizarea” celor existente, iar școlile bilingve, respectiv trilingve au devenit școli de limbă maghiară. În privința învățământului superior, până la Marea Unire nu funcționau pentru naționalități decât seminariile/facultățile teologice. Academia de Drept a sașilor de la Sibiu era desființată deceniul al optulea.

Manualele folosite pentru ciclul primar în acești ani erau diverse. Ioan V. Rusu, cleric de bază și un bun dascăl al Blajului (un timp a fost și învățător la „norme”), care a predat mult timp la Sibiu (unde era protopop), este autor al *Elementelor de istorie a Transilvaniei pentru învățători și școlile populare românești*, Sibiu, 1885, al unei *Cărți de lectură*, Sibiu, 1877 (ediția a II-a, 1886), dar și al cunoscutului *Compendiu de istorie a Transilvaniei*, Sibiu, 1864. A colaborat și la *Amicul școlii*, redactat de Visarion Roman, comentând chestiuni de didactică și metodice, dar și delicata problemă a alegerii între școala publică și cea confesională-națională, cea care a fost supusă atâtor presiuni ale autorităților, până în anul 1918.¹²

În anul 1854, bucovineanul Samuel Andrievici publica la Viena *Micul Comenius pentru clasa a I a a școlilor populare*, iar în anul următor *Carte de citire (Legendariu)*.¹³ În anul 1859, A. T. Laurian publică la București manualele școlare *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare* și *Elemente de cosmografie pentru clasele primare*¹⁴ (este posibil să fi fost cunoscute în unele școli transilvănene, pentru că s-au făcut donații, cuprinzând și lucrări ale lui - n.n.). Tot lui Laurian îi aparține manualul *Geografia Daciei moderne* (ediția a II-a, 1861), care, desigur, a fost interzis, datorită titlului. În anul 1874 apare la Gherla manualul lui Ioan Papiu *Abecedariu pentru școlile*

¹¹ Statistica, din anexa privind absolvenții Preparandiei Blajului, în *Anuarul Liceului „Sfântul Vasile cel Mare,”* Blaj, anul școlar 1921-1922.

¹² N. Comșa, T. Seiceanu, *Dascălii Blajului*, Blaj, Editura Demiurg, 1994, p. 85 și copie manuscrisă după *Amicul școlii*, nr. 25 și 32/1861, Arhivele Alba, *Fond Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj*.

¹³ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *op. cit.*, p. 101.

¹⁴ *Ibidem*, p. 182-183, 193.

confesionale greco-catolice din diecesa Gherlei (deși cu defecte, a fost folosit până în anul 1900), iar Ioan Popescu, profesorul sibian supranumit „primul herbaritian român” a tipărit *A doua carte de lectură și învățătura pentru școlile populare române*, lucrare îmbunătățită și retipărită de profesorul Petru Span, în anul 1911.¹⁵ Este și autor al *Abecedarului* cu litere latine și al „manducerii” ca metodică la întrebuintarea acestuia, dar și a unei *Cărți de cetire* în două părți, a *Elementelor de istorie* și a *Elementelor de geografie, Elementelor de istoria naturei, Fizică* (pentru cursul primar) și *Catehismului mic ortodox*.¹⁶

Visarion Roman, personalitate dinamică, unul dintre primii economiști români, publicist și fruntaș politic român, în pofida faptului că a trăit puțin,¹⁷ este, în cursul agitatei sale existențe, autor și traducător de manuale (între anii 1855-1857 a funcționat ca învățător la școala din Rășinari/Sibiu); a prelucrat din limba germană, în anul 1854, *Aritmetica cu cifre pentru pruncii începători*, iar în anul 1855, *Geografia Monarhiei austriece* (primul manual a fost aprobat de Andrei Șaguna și din dispoziția prelatului a fost scos în tipografia arhidieceșană). Manualul a fost refăcut și întrebuintat în școlile populare timp de 10 ani, până când Ioan Popescu a publicat *Computul în școala poporală* (manual pentru învățători), în anul 1865. În anul 1862, Visarion Roman publică *Carte de lectură românească pentru școlile române primare (lecturarii)*, cu caractere latine. Lucrarea concentrează povestiri cu conținut literar, moral și științific (zoologie, fizică, chimie, istorie națională, dar și elemente de agronomie), împărțite în 126 de lecții. Cartea a fost recomandată și de Astra, iar Visarion Roman publică în anul 1873 cea de-a patra ediție. Timp de 17 ani (1861-1877) a publicat calendare, sub titlul *Istoria Ardealului cu privire la români*. Pentru școlile primare, ca editor, a tipărit lucrările năsăudeanului Vasile Petri - *Sistemul metric, manual pentru învățători și toți cărturarii noștri* și *Sistemul metric*. Atunci când a suplinnit catedra de pedagogie a Institutului din Sibiu a întocmit (în anii 1854-1855) și un *Metod* (lucrare generală? - sursa nu precizează), rămas în manuscris.¹⁸

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 234-235.

¹⁶ *Ibidem*, p. 193 și Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 96.

¹⁷ Bujor Surdu, *Visarion Roman (1833-1885)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, *passim*.

¹⁸ Ioan N. Ciolan, V. V. Grecu, *Visarion Roman, pedagog social*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 70-76.

Autorii pe care îi cităm evidențiază și ampla sa activitate de publicist, ca redactor al revistei pedagogice *Amicul școlii* (1860-1865), precum și la calendarul *Amicul poporului* (1861-1882), revista *Progresul* (1866), revista *Albina Carpaților* (1877-1880), însă a colaborat și la *Românul* din București (1868-1870), *Gazeta Transilvaniei* (1870-1872), *Albina* și *Federațiunea* din Pesta.

Ioan Micu Moldovan, profesorul cărturar blăjean, membru al Academiei Române, a publicat două manuale foarte apreciate în epocă: *Istoria Ardealului* și *Geografia Ardealului* pentru școlile populare (reeditare). A redactat lecții de istorie universală (după anul 1860) privind: Franța, Grecia, Roma, Italia, Austria etc. Spațiu mai extins a acordat revoluției franceze și perioadei napoleoniene. Arată simpatie față de lupta spaniolilor contra armatelor franceze, ca și războiului de eliberare al grecilor contra Imperiului Otoman. Sesizează motivul principal al rupturii dintre români și unguri în războiul civil din 1848-1849, intransigența elitelor ungurești, după cum urmărește și implicațiile războiului Crimeii.¹⁹ Petru Solomon și George Munteanu, pedagogi și institutori de vârf ai Blajului, au redactat un *Abecedar pentru clasa a I a a școlilor populare*, respectiv *Computul mental și cu cifre* și *Educațiunea și instrucțiunea generală*, iar Ștefan Pop (cel care a scos la Blaj revista *Economul* și suplimentul *Foia școlastică*) a publicat manualul *Legendariu pentru școlile populare*, Blaj, 1887, *Metodul predării legendariului*, Blaj, 1872.²⁰

Ioan Fekete Negruțiu, primul reprezentant al „dinastiei” de dascăli blăjeni cu acest nume, a publicat, pentru folosul elevilor de ciclu primar, *Catehism*, *Istorie biblică*, *Abecedar*, *Aritmetica pentru școlile primare*, ca și o *Gramatică maghiaro-română* (Cluj, 1852).²¹

Ungureanu Petru, absolvent al unei școli pedagogice din Cluj, colaborator permanent al *Foii școlastice*, a fost un valoros practician (a predat

¹⁹ Ioana Botezan, Ioan Micu Moldovan, *Catalog*, Cluj-Napoca, 2002 și V. Vesa, *Lecții de istorie universală propuse de I. Micu Moldovan la Gimnaziul din Blaj*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, Fasciculus 2, 1967, p. 73-75.

²⁰ N. Comșa, T. Seiceanu, *op. cit.*, p. 98-100.

²¹ *Ibidem*, p. 82 și *G. Barițiu și contemporanii săi*, vol. III, București, Editura Minerva, 1986, p. 131-136, 183-184 și 196-197.

și la Institutul preparandial din Blaj) și este autor al unor abecedare, atât în limba română, cât și în maghiară.²²

Dr. Ilarion Pușcariu, profesor de frunte al Institutului teologico-pedagogic din Sibiu a redactat un manual de limba română și o lucrare ***Principii din Pedagogie***. Este animatorul grupului de tineri profesori care, fiind în relații cu junimiștii de la ***Convorbiri literare***, au popularizat ortografia fonetică prin ***Foișoara Telegrafului Român*** și au militat pentru utilizarea ei.²³ Sibianul Ioan Candrea (un timp a predat și la Preparandia din Deva) a publicat în anul 1876 în ***Școala română***. Dr. Daniil Popovici Barcianu, pe lângă lucrări de pedagogie, a redactat ***Elemente de istorie naturală, Lucrul de mână...*** (1885), ***Istoria naturală*** și ***Povești*** pentru clasa a I-a (1901), ***Carte de cetire*** II și III și, împreună cu dr. Barcian, dr. I. Stoia și D. Comșa, a redactat, între anii 1897-1899, ***Foaia pedagogică*** și, singur, ***Vatra școlară***.²⁴

S-a remarcat faptul²⁵ că metoda intuitivă de învățare devine omniprezentă în strategiile transilvănene ale secolului al XIX-lea, grație asimilării metodei lui Comenius și Pestalozzi, consecința fiind înlăturarea memorării mecanice, însușirea simultană a lecturii și scrisului, folosirea metodei fonetice și înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Manualele anterioare anului 1850 (***Bucoavna, Ceaslovul, Octoibul, Catehismul***), care confereau un caracter exclusiv religios învățământului, sunt înlocuite după anul 1866 de primele manuale de geografie, istorie și istorie naturală, fapt ce constituie o veritabilă revoluție. Ca urmare, se folosesc manuale anterior menționate, ale lui Z. Boiu, V. Petri, I. Popescu etc. Treptat, s-a conturat un curriculum școlar modern, care avea în vedere chestiuni didactice și educative, care să reflecte nu numai progresele din domeniu, dar și necesitățile practice ale societății acelor ani, însă în parametrii legislativi de atunci (n.n.).

Școlile române s-au dezvoltat sub protecția autonomiei bisericești. Evident, au existat unele schimburi de opinii, indiferent de confesiune. Sibienii au dezvoltat o veritabilă școală de pedagogie, pregătirea lor fiind strâns legată de facultățile de profil din Germania. Este cazul lui Ioan Popescu, P. Șpan, D. Pop Barcianu, Vasile Bologa, Grigore Patriciu, Onisifor Ghibu. Pe de altă parte, năsăudenii au avut practicieni și metodiști de marcă: Vasile Petri și Vasile

---

²² N. Comșa, T. Seiceanu, *op. cit.*, p. 111-112.

²³ Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 99-100.

²⁴ *Ibidem*, p. 101-102, 106-107.

²⁵ Rodica Ianoș, *Modernisation du discours didactique dans l'enseignement primaire roumain de Transylvanie au milieu des XIX siècle*, în *Transylvanian Review*, nr. XVII, 1, 2008.

Gr. Borgovan. Sibienilor li se datorează, între altele, apariția *Abecedarului românesc*, publicat pe baza ideilor herbarto-zilleriene. Dr. Petru Șpan (care și-a făcut o parte a liceului la Blaj) publică, în *Foaia școlastică, Prelegeri din psihologia empirică lucrute după treptele formale* (ale lui Herbart și Ziller - n.n.), *Simțuri, senzații, mișcare, Despre asociativitatea ideilor și memorie, Verbalismul în școală* (toate în cursul anului 1903).²⁶

Onisifor Ghibu, în teza de doctorat,²⁷ urmărește starea școlilor din Alsacia și Lorena, situația copiilor francezi care trăiau sub regim german, prezentând similitudini cu cea a copiilor români din Ungaria. Această lucrare, din anul 1910, o aprecia ca „*filosofie a educației*,” dar și un mijloc în slujba cauzei naționale. *Planul de învățământ pentru școlile primare ortodoxe* ale Eparhiei Sibiului se bazează pe principiul național în educație și pe principiul „*educației armonice*” (după Rein), urmărind adaptarea la condițiile specifice Transilvaniei acelor ani. *Îndreptarul metodic* al planului evidențiază obiectivele educației intelectuale și cele estetice, pentru educația fizică, dar și cu scopul pregătirii pentru viață. Aceste preocupări de sistematizare și perfecționare se întâlnesc și în *Planul de învățământ și îndrumar metodic pentru școlile unite*, Blaj, 1909.

Reprezentanții elitelor românești, comparativ cu populația românească, erau relativ puțini (deși în creștere față de anii anteriori), o bună parte trăiau în mediul rural. În general, făceau parte din prima generație de la țară, profesau și în mediul urban, însă ultimul le era în parte înșelător și ostil. Dacă maghiarii și sașii (ultimii erau mai cosmopoliți) aveau legături mai strânse cu lumea urbană, românii întrețineau mai puține, inclusiv pe plan administrativ și comercial. Aplicarea Legii Apponyi a redus cu 16.000 numărul elevilor români, cu 428 cel al cadrelor și cu 438 al școlilor. În anul 1910, românii aveau un număr de 3.670 institutori (învățători) și 1.029 învățătoare și 270 de educatoare. Din totalul de 30391 de intelectuali, intelectualitatea didactică reprezenta 27,4%.²⁸

²⁶ T. Gall, *Petru Șpan. Activitatea și gândirea pedagogică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, s.a., p. 160-161.

²⁷ O. Ghimbu, T. Gall, *Onisifor Ghibu ca istoric al pedagogiei*, în *Revista de pedagogie*, nr. 5, 1983, p. 27; Șt. Bârsănescu, *Onisifor Ghibu*, în *Revista de pedagogie*, nr. 6, 1983, p. 90-91 și I. Păun, *Onisifor Ghibu sau pledoaria pentru o pedagogie modernă*, în *Revista Consiliului Național Român pentru UNESCO*, nr. 1, 1983, p. 149-150.

²⁸ V. Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior,” 1996, p. 39-49, 61-69 și Irina Liveanu, *Cultură și naționalitate în România Mare 1918-1930*, București, Editura

Treptat, apar și se înmulțesc unele componente ale societății civile: asociații, reuniuni diverse, case etc. Din anul 1861 își începe activitatea *Asociația transilvană pentru literatura și cultura poporului român*, care-și stabilește sediul la Sibiu; alături sunt însă și asociațiile din Arad, Banat etc. Între multele inițiativă / hotărâri ale Astrei, Despărțământul Blaj al Asociațiunii, în anul 1879, are un proiect pentru dezvoltarea școlilor de meserii, pentru a mări numărul celor cu preocupări „industriale,” cum li se mai spunea în epocă.²⁹ Preocupările pentru școlile primare sunt timpurii, astfel că în adunarea de la Șomcuța Mare (Maramureș), din anul 1869, s-a discutat problema redactării și tipăririi de cărți „poporale,” dar și problema înființării unei tipografii proprii. În anul 1900, în adunarea de la Băile Herculane s-au ales membrii secției școlare a Astrei (care a avut sediul la Blaj), având în frunte pe preotul-profesor blăjean Vasile Hossu.³⁰ Din anul 1904 se cunosc preocupările privind organizarea „școalelor de repetiție și adulți,” pentru tinerii cu vârsta între 15 și 17 ani, inclusiv tipărirea de broșuri și cărți, corespunzătoare „trebunțelor” țaranului român, dar și în domeniul asociat al consolidării conștiinței naționale. Finanțarea urma să se facă prin contribuții colective, cadrul activităților fiind „reuniunile,” șezătorile din timpul iernii (incluzând broșurile din categoria „cunoștințe folositoare” și conferințe ale specialiștilor în agronomie, creșterea animalelor, medicilor), dar și „declamațiuni,” producții de teatru etc.³¹

Un rol important pentru școli l-a avut activitatea reuniunilor de învățători, care, chiar cu unele deficiențe, și-au făcut datoria cu responsabilitate civică și națională, căci au apărat interesele membrilor în fața politicii agresive a autorităților. Proiectul Reuniunii învățătorilor greco-catolici, din anul 1875, prevedea faptul că scopul ei este „instruirea tuturor învățătorilor pentru înaintarea culturală a poporului, prin înălțarea școlii populare...promovarea și lățirea științelor și cunoștințelor pedagogice, metodice și didactice... conform pedagogiei moderne.” La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, întreg teritoriul Transilvaniei era

---

Humanitas, 1998, p. 167-168; situația școlilor și intelectualității didactice la I. Chiorean, *Aspects regardant la dynamique et la intellectualite didactique de la Transylvanie*, în *Transylvanian Review*, an III, nr. 2, 1994, p. 65 și 71.

²⁹ V. Dobrescu, *Astra în viața social-economică a românilor din Transilvania (1861-1918)*, în *Marisia*, vol. VIII, 1978, p. 195.

³⁰ Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga,” 2005, p. 35 și 73.

³¹ T. Pavel, *Activitatea Astrei pentru dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania (1861-1918)*, în *Sargetia*, nr. X, 1973, p. 30.

acoperit de aceste reuniuni, mai active fiind cele din Sălaj, Gherla, Sătmar, Bistrița-Năsăud, Hațeg și Lugoj.³²

Încă din anii 1871-1872, episcopiile erau avertizate în legătură cu controalele, începute de inspectori în anul 1876. La Blaj, sub conducerea episcopului dr. Vancea și a lui G. Barițiu, se organizează un Congres/consfătuire, căutând soluții salvatoare în fața pretențiilor de dotare a școlilor. S-a hotărât constituirea unui fond diecesan, pentru a sprijini plata învățătorilor, dar și cele 237 de sate, care numai în colaborare își puteau întreține școlile (mai energice fiind cele din Eparhia Gherlei), fiind vizati și cei care își rețineau copiii la munci. Sinodul din Sibiu, din aprilie 1873, cere oficialităților ca plata învățătorilor să se facă din trezoreria locală, iar controlul activităților să se facă de trimișii săi.³³

În anul 1877, o adresa a Mitropoliei Sibiului (care relua o dispoziție oficială - n.n.) menționa un număr de 48 de lucrări interzise, cu tematici diverse (26 în limba română, restul în slovacă, croată, sârbă, ruteană și rusă). Între cărțile românești se numărau *Catebismul greco-catolic* din anul 1860, *Istoria patriei* a lui Micu Moldovan, *Elemente de geografie fizică și politică*, 1866, de S. Mihail Mihăescu, *Lepturariul românesc* al lui A. Pumnu, *Elementariu sau Abecedariu pentru școlile românești*, Sibiu, 1874, dar și *Carte de calcul pentru școlile elementare*.³⁴ Se adaugă și alte titluri editate în Croația, Serbia, Slovacia, dar și lucrări didactice tipărite în Germania, Austria, fiind agreate pentru publicare traduceri și prelucrări din limba maghiară.³⁵

În pedagogia europeană a acestor ani, un loc central l-a avut opera germanului J. Fr. Herbart (1776-1841), stârnind luări de poziție pro și apoi contrare. Până la anumite „decantări,” în legătură cu separarea pedagogiei de psihologie, s-au generalizat „treptele formale” și s-au experimentat în practica pedagogică europeană, dar și în SUA. Dar, unii adepți i-au acceptat anumite teze, iar alți pedagogi germani, dar și din alte școli naționale europene, l-au contestat, într-un context mai general, al contradicției între ceea ce s-a numit „școala veche” și „școala” (de fapt școlile, ulterior) activă(e).

³² *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, București, Editura Academiei, 2002, p. 306-307 și V. Popeanga, *Asociațiile învățătorilor din Transilvania în secolul al-XIX-lea*, în *Revista de pedagogie*, nr. 1, 1969, p. 80.

³³ S. Retegan, *Sate și școli...*, p. 36-37.

³⁴ N. V. Fola, *Școlile Blajului între anii 1850-1918 (Evoluția instituțională și contribuții la dezvoltarea elitelor intelectuale românești)*, Târgu-Mureș, s.n., 2009 p. 24-28.

³⁵ *Ibidem*, p. 36.

Evidențiem faptul că pedagogii și oamenii școlii românești au „extins” tratarea teoretică la practica școlilor elementare și pedagogice, în colaborare cu cei de peste Carpați, între transilvănenii cu stagii îndelungate de muncă în „Țară” fiind S. Mihail Mihăescu, Șt. Pop, dar și pedagogii Vasile Gr. Borgovan și bănățeanul Ștefan Velovan, ultimii doi au condus mult timp școli pedagogice.³⁶ Lui Șt. Velovan i se datorează apariția unor valoroase lucrări de pedagogie (apreciate de Titu Maiorescu), dar și lucrări de psihologie și metodică. El a condus Școala pedagogică din Craiova, iar V. Borgovan la Năsăud, Bârlad, Sf. Sava (București) și la Turnu Severin, activitatea fiindu-i apreciată de T. Maiorescu, Al. Odobescu, Take Ionescu. De făcut precizarea că un valoros învățător al Blajului, Toma Cocișiu, va activa în anii interbelici în cadrul Școlii experimentale de la Blaj, realizările sale fiind comparate cu ale belgianului Decroly și apreciate de francezul A. Ferriere (în 1937).

Pedagogii maghiari din această perioadă și-au adus contribuții, de importanță locală. Este cazul lui Sami Laszlo (Zalău), care a avut și preocupări de sociologie, Hauch (Karpathy) Endre (a profesat la Baia Sprie, Iglo și Győr, Bistrița și Locse), lucrările de metodică fiind și pentru limba română, germană și sârbă, Emericzy Geza (a fost colaborator al dr. Chr. Fr. Dittes, cunoscut antiherbartian) sau Revai Lajos Kozma Ferencz etc., importanți prin faptul că au manifestat deschidere spre noutățile din domeniu.³⁷

În același context se integrează și pedagogii germani ai timpului, cel mai important fiind Joseph Capesius, absolvent al învățământului teologic, respectiv filosofic și pedagogic la universitățile din Berlin și Leipzig, adept critic a lui Herbart. Manualul lui de psihologie este scris sub influența lui W. Wundt, unul dintre corifeii didacticii experimentale germane (alături de Lay, Meissner etc). Capesius a scos revista de profil *Schule und Kirchenbote* și are preocupări de aplicare a realizărilor moderne de pedagogie (în anul 1896 a reorganizat Școala de aplicație de la Sibiu), însă are și preocupări de psihologie, alături de metodică, fiind adept al experimentării și permanenței perfecționării a

---

³⁶ Pentru Șt. Velovan, apud Constantin Brătescu, *Ștefan Velovan - pedagog și filosof român (1852-1932)*, Caransebeș, s.n., 2000, passim.

³⁷ După *Magyar Írok Élete és munkái. A Magyar Tudományos Akadémia Meghizabol*, írta Szinnyei József, vol. V, 1987, p. 115 și 111; *Révay Nagy Lexikona*, vol. XVI, Budapesta, 1924, p. 53 și *Pedagógia Lexikon* (coordonator Nagy Sandor), Budapesta, Editura Academiei, 1976, p. 358. Mulțumim încă odată d-lui prof. univ. dr. doc. Molnar Károly din Szombáthely (Ungaria), pentru expunerea opiniei privind valoarea contribuției pedagogilor menționați.

actualului didactic și educativ.³⁸ Concluzionăm că, în predarea pedagogiei în școlile transilvănene s-au recepționat nuanțat (și critic, în unele situații) curentele europene de pedagogie, cele de sorginte germană având preponderență.

În activitatea școlară, *Legea Trefort* (XVIII), din anul 1879 a introdus obligativitatea pentru preparanșii nemaghiari ca învățătorii să poată utiliza corespunzător limba maghiară, atât în scris, cât și oral (din anul 1882 nu se mai acordă atestatul de învățător fără îndeplinirea acestor condiții).³⁹

A urmat cea de-a doua *Lege Trefort*, pentru școlile medii (1883). În anul 1898, ministrul Wlassics urmărea elaborarea unui proiect de lege pentru etatizarea preparanșilor românești, întreținute de cele două Biserici, pentru a mări presiunile de deznaționalizare.⁴⁰

Și următoarea lege școlară, Apponyi, din anul 1907, era profund discriminatorie. A asimilat învățătorii confesionali și pe cei din școlile comunale cu funcționarii publici. Confesiunile romano-catolică, calvină, unitariană și mozaică primeau ajutorul liber al statului, iar „ascușul” (n.n.) legii l-au suportat românii, șvabii, sârbii, rutenii, dar și sașii.

În anul 1914, ministrul Jankovich Bela dispune învățarea limbii materne ca auxiliară în primele două clase primare, în celelalte două limba maghiară se învața ca obiect distinct, pentru mai buna însușire. Conform *Legii XXXVII* din anul 1913, elevii clasei a V-a, în urma unui examen special, puteau să voteze la vârsta maturității, dacă cunoșteau limba maghiară.⁴¹

În anul 1917, în condițiile escaladării supravegherii polițienești și a restricțiilor generate de starea de război, constituindu-se „zona culturală,” activitatea preparanșilor din Arad, Sibiu, Caransebeș este grevată, în școli sunt numiți comisari ministeriali. Consistoriile, dar și întrunirea Sinodului ortodox erau supravegheate de detectivi, iar în perspectiva apropiată se urmarea

³⁸ C. Gollner, Joseph Capesius, în *Pedagogi germani progresiști din România*, București, 1969, p. 108-109, 112-114, 120-123.

³⁹ S. Retegan, *Sate și școli românești...*, p. 36-37.

⁴⁰ *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, 1999, p. 26-28 și M. Păcurariu, *Politica statului maghiar față de Bisericile românești din Transilvania 1867-1918*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 166-167, 171-175.

⁴¹ L. Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, vol. XXX, 1990-1991, p. 123-131; *Legea Apponyi*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. II, p. 275-276.

„statalizarea” clădirilor și bunurilor școlilor confesionale (la Blaj, ordonanța s-a revocat abia în noiembrie 1918).⁴²

Doar odată cu disoluția instituțiilor regimului dualist din Transilvania au încetat măsurile vexatorii, urmând perioada de tranziție, în care a funcționat Consiliul Dirigent, iar cadrele didactice se vor putea întruni, în noile condiții și vor discuta probleme profesionale, odată cu anul 1919.

---

⁴² L. Maior, *Contribuții la istoria raportului biserică-putere în Transilvania (1867-1918)*, în vol. *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1992, p. 180-182.